Caloplaca cerina (oranje boomzonnetje) weer terug in Nederland

Leo Spier & Maarten Brand

Inleiding

Hoe komt een lichenoloog ertoe midden in een buitenwijk van een stad op onnozel dunne boompjes naar korstmossen te gaan kijken? Het antwoord wordt onder meer gegeven door Timmerman (2010). Hij beschrijft hoe op diverse plaatsen in Nederland en België (Vlaanderen) meerdere korstmossoorten voorkomen die met grote waarschijnlijkheid op jonge bomen uit kwekerijen zijn ingevoerd. Ook via stenen zijn een aantal soorten ons land binnengekomen. Reden genoeg om de ontwikkeling op deze jonge bomen in de gaten te houden.

Op een jonge es langs de Holkerweg te Amersfoort (Schothorst) werd een korstmos verzameld dat op het eerste gezicht voor *Caloplaca cerina* (Hedwig.) Th. Fr. var. *cerina* werd gehouden. Het thallus is klein, en bevat twee vrij goed ontwikkelde apotheciën (fig. 4). In 2009 is dit taxon door de tweede auteur gevonden op tropisch hout van een leuning van een steiger aan de Westeinderplassen bij Aalsmeer (fig. 2).

Figuur 1. Jonge essen langs de Holkerweg te Amersfoort (foto: Arie van den Bremer).

Problemen met de determinatie

Een recente studie in de *Lichenologist* (Šoun et al. 2011) geeft aan hoe variabel *Caloplaca cerina* kan zijn. Hij wordt in dit artikel behandeld onder *Caloplaca cerina* sensu lato. Zij onderscheiden zes verschillende 'clades', waarbij een 'clade' een schematische weergave is van een groep organismen die alle individuen omvat die zouden afstammen van een gemeenschappelijke evolutionaire voorouder, plus de voorouder zelf. Bij *Caloplaca cerina* sensu lato kan het thallus variëren van dik tot dun, al dan niet wrattig, de kleur van wittig tot licht en donker grijs. De apotheciën kunnen van geel tot diep oranje zijn, al dan niet 'pruinose'.

De determinatie met behulp van de Engelse en Duitse flora (Smith et al. 2009, Wirth 1995) bleek een probleem op te leveren. Een tweede mogelijkheid naast *Caloplaca cerina* blijkt *Caloplaca chlorina* (grijze citroenkorst) te zijn. Het probleem zit hem in het feit dat de Amersfoortse collectie zo klein is dat het enige bruikbare kenmerk, namelijk het al dan niet geareoleerde thallus, minder duidelijk is. Daar komt bij dat *Caloplaca cerina* meestal overdekt met apotheciën wordt gevonden, en er op deze nieuwe vondst slecht twee te vinden waren (fig. 4 en 5). In het voordeel van *Caloplaca cerina* pleit de vindplaats. Smith (2009) geeft bij *Caloplaca cerina* aan dat hij wordt gevonden onder meer op schors van es, eventueel 'affected by nutrients'. Dat *Caloplaca chlorina* op een jonge boom op min of meer ooghoogte wordt gevonden, is zeer te betwijfelen.

Figuur 2. *Caloplaca cerina*, gevonden op hout bij de Westeinderplassen bij Aalsmeer door de tweede auteur (foto: Maarten Brand). Het maatstreepje is 1 mm; het thallus is endoxylisch; het zichtbare thallus is van *Phaeophyscia orbicularis* (rond schaduwmos) met pycnidia van *Arthonia phaeophysciae* .

In de Veldgids Korstmossen (2004) staat letterlijk: 'Zelden epifytisch op stoffige boomvoeten of op bomen wortelend in basalttaluds van rivierdijken'. Verder wordt hij als aspectbepalend op basalt genoemd, en wel in de spatzone van rivier- en IJsselmeerdijken. Ook komt hij voor op vochtige bakstenen van oude gebouwen en op grafzerken.

De foto's, gemaakt van het recent gevonden exemplaar en van een *Caloplaca chlorina*, geven duidelijk het verschil in thallusstructuur. Bij de laatste zijn de eilandachtige stukjes (areolen), door barstjes van elkaar gescheiden, duidelijk te zien. Bij *Caloplaca cerina* ontbreken die volledig, wat overeenkomt met de studie van Šoun et al. (2011) . Bij de zes 'clades' komt geen enkel geareoleerd thallus voor, terwijl dat bij *Caloplaca chlorina* duidelijk aanwezig is (zie foto's). Dit geldt eveneens voor de foto's in flora's en op internet. Ook de diverse exemplaren van *Caloplaca cerina* uit het privéherbarium vertonen een min of meer glad thallus, en zeker geen areolen.

Figuur 3. *Caloplaca chlorina*, herb. Spier (foto: Dick Haaksma).

Begeleidende soorten

Eerder werd op een jonge linde in Amersfoort *Caloplaca cerinella* (klein boomzonnetje) teruggevonden in Nederland (Spier 2007). Ook nu was dit een begeleidende soort, waarop tevens de parasiet *Lichenodiplis lecanorae* werd gevonden. Inmiddels is *C. cerinella* van twintig atlasblokken bekend (Verspreidingsatlas, BLWG), en men vermoedt dat hij via bomen uit buitenlandse kwekerijen is ingevoerd. Van een natuurlijke vestiging kan echter heel goed sprake zijn, daar er ook vondsten zijn van duidelijk niet recent aangeplante bomen.

Naast *Caloplaca cerinella* zijn *Lecanora sambuci* (vlierschotelkorst) en *Leptoraphis atomaria* ook weer terug, volgens recente waarnemingen van de tweede auteur. Vooral de laatste gaat bijzonder snel, vooral ook weer op jonge aangeplante bomen als populier, es, wilg, esdoorn, en soms op notenboom. Volgens schatting moet hij zeker in 50% van de uurhokken te vinden zijn.

In de 19de eeuw was *Caloplaca cerinella* nog algemeen op gladde schors van jonge bomen zoals wilg, populier, iep en es. Zoals de meeste soorten van een dergelijk habitat is hij in de 20ste eeuw verdwenen. De laatste collectie werd verzameld in 1924 op een populier bij Noordwijkerhout (leg. W.P. ten Kate). De oorzaak van de verdwijning is evident de zure luchtverontreiniging (SO^2). Deze is al lang sterk afgenomen, maar hoewel een aantal soorten al eerder sterk toegenomen zijn, zijn de soorten van gladde, niet zure schors van jonge bomen pas recentelijk aan een opmars begonnen; mogelijk speelt hierbij een rol dat de ammoniakuitstoot ook wat is afgenomen.

Figuur 4. *Caloplaca cerina*, gevonden te Amersfoort door eerste auteur (foto: Dick Haaksma).

Conclusie

Caloplaca cerina is weer van twee plaatsen in Nederland bekend. Weer, omdat hij in de 19de eeuw nog algemeen was op gladde schors van jonge bomen zoals wilg, populier, iep en es, en omdat hij vóór 1980 uit 37 atlasblokken bekend was (zie BLWG, www.verspreidingsatlas.nl). Daarna wordt hij als verdwenen opgegeven.

We willen Dick Haaksma bedanken voor de foto's van beide *Caloplaca*'s en Arie van den Bremer voor het maken van de laanfoto. Annemieke Spier bedanken we voor het doornemen van het manuscript, en *last but not least* André Aptroot voor zijn bijdrage aan het tot stand komen van de determinatie.

Literatuur

Smith, C.W., A. Aptroot, B.J. Coppins, A. Fletcher, O.L. Gilbert, P.W. James & P. A. Wolseley. 2009. The Lichens of Great Britain and Ireland. Natural History Museum Publications, London.

Spier, J.L., 2007. Caloplaca cerinella weer in Nederland. Buxbaumiella 77: 21.

Šoun, J., J. Voudrák, U. Søchting, P. Hranzek, A. Khodosovtsev, & U. Arup. 2011. Taxonomy and Phylogeny of the Cladonia cerina group in Europe. The Lichenologist 43(2) : 113-135. The British Lichen Society, London

Timmerman, H. 2010. Aangevoerde epifytische korstmossen: het Amberlaantje in Dronten. Buxbaumiella 87: 28-34.
Wirth, V. 1995. Flechtenflora 2 Auflage. Ulmer Stuttgart.

Auteursgegevens

J.L. Spier, Kon. Arthurpad 8, 3813 HD Amersfoort (leo.spier@lemar.demon.nl)
A.M. Brand, Klipperwerf 5, 2317 DX Leiden (dieuwke.brand@gmail.com)

Abstract

Caloplaca cerina (Hedwig.) Th. Fr. var. cerina again in the Netherlands

Caloplaca cerina was recently found on young *Fraxinus* along a lane in Amersfoort and two years ago on wood at Aalsmeer, Westeinderplassen by the second author.

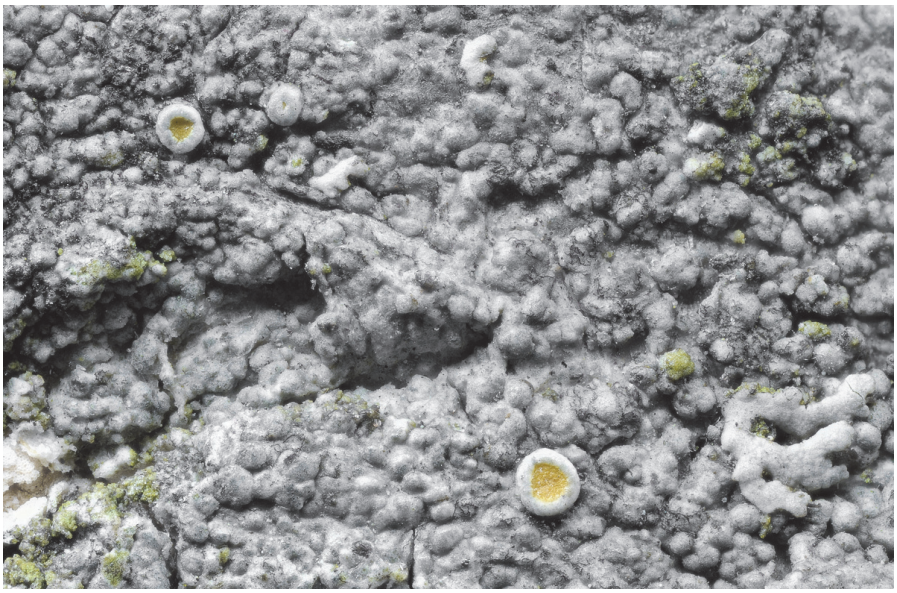

Figuur 5. *Caloplaca cerina*, detail van figuur 4 (foto Dick Haaksma).